

קובץ המאור ניסן תשע"א

בענין מכת בכורות ומצות פדיון הבן

מ. שווערד

הקדמה

ישנם כמה קושיות ודברים המחוסרים הבנה בענין מכת בכורות, ורצוננו להבהיר הבנה אחת במכת בכורות שעל ידה נתרץ את הקושיות ויתלבן כל ענין מכת בכורות וכמה דינים של מצות פדיון הבן.

מכת בכורות

פרעה היה בדרך כלל עקשן וקשה עד למאד אפילו לאחר כל המכות הקודמים. כתוב כמה פעמים "ויחזק ה' את לב פרעה." אמנם הנהגת פרעה השתנתה לגמרי לאחר מכת בכורות, עד אשר שבא לשלח את עם ישראל מתוך ארצו בבהילות תוך הלילה. במה שונה מכת בכורות מכל שאר המכות, ואמאי נשתנתה תגובת פרעה למכת בכורות מתגובתו לכל שאר המכות?

לפום ריהטא היינו אומרים שחיי פרעה בעצמו היו בסכנה במכת בכורות, מה שאין כן בכל שאר המכות, ולכן גירש את עם ישראל ממצרים משום שפחד על חיי עצמו, אבל בשאר המכות לא היה בסכנה עצמית. אמנם, כבר בכמה מן המכות באמצע אירוע המכה הסכים פרעה לשלח את ישראל, אבל לאחר גמר המכה חזר בו ומיאן לשלחם. וא"כ שוב נתעוררת השאלה, במה נתייחדה מכת בכורות שלאחר המכה לא חזר פרעה בדעתו לשלח את עם ישראל?

יותר מזה, לפי נבואת משה, מכת בכורות היתה אמורה להיות כחצות הלילה, דלא כשאר המכות שהמשיכו עד יום שלם או אפילו יותר, אלא מכת בכורות היתה ברגע קט כחצות הלילה. אם כך, היה עולה על הדעת שאע"פ שהסכים פרעה בחצות הלילה לשלח את ישראל, אפשר שהיה חוזר בו אח"כ, אבל כאן לא חזר פרעה בדעתו עד כמה ימים לאחר מכן (ורדף אחריהם ולבסוף טבע בים סוף). וא"כ קשה, למה הרשה פרעה לבני ישראל לצאת ממצרים לאחר מכת בכורות אם לאחר שאר המכות חזר מהבטחתו ולא הרשם לצאת?

עוד קשה דבגמ' שבת פז ע"ב תוך דיון לגבי יום קבלת התורה, ישנה הוה אמינא מאד מוקשה שלכאורה אפילו תינוקות של בית רבן לא היו טועין בה. איתא שם

תא שמע ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר שחטו פסחיהם ובחמשה עשר יצאו ולערב לקו בכורות לערב סלקא דעתך אלא מבערב לקו בכורות ואותו היום חמישי בשבת היה מדחמיסר בניסן חמשה בשבת ריש ירחא דאייר שבתא וריש ירחא דסיון חד בשבת קשיא לרבנן אמרי לך רבנן אייר דההיא שתא עבורי עברוה תא שמע דלא עברוה ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר שחטו פסחיהם בחמשה עשר יצאו ולערב לקו בכורות לערב סלקא דעתך אלא אימא מבערב לקו בכורות ואותו היום חמישי...

כלו' דפעמיים נתקל הגמ' בהו"א שמכת בכורות היתה בערב שלאחר יום ט"ו בניסן שבו יצאו בני"י ממצרים. היאך יתכן הו"א כזו בעובדה שהיא לכאורה כה פשוטה?

עוד, מצינו סתירה בנוסח התפילה לגבי סדר הדברים במכת בכורות. בנוסח התפילה בתפילת ערבית אמרינן "העושה לנו נסים ונקמה בפרעה. אותות ומופתים באדמת בני חם. המכה בעברתו כל בכורי מצרים. ויוצא את עמו ישראל מתוכם לחרות עולם: המעביר בניו בין גזרי ים סוף..." משמעות הדברים שמכת בכורות היתה

קודם היציאה ממצרים וכן מורה פשטות הפסוקים. אבל בתפילת שחרית אמרינן "אמת. ממצרים גאלתנו ה' אלקינו. ומבית עבדים פדיתנו. כל בכוריהם הרגת. ובכורך ישראל גאלת." ומשמע להיפך, שהגאולה ממצרים היתה קודם הריגת הבכורות. וצ"ע בסתירה זו בסדר הדברים, ובפרט צ"ע בנוסח התפילה דשחרית שכנר' סותר את סדר הדברים שמצינו בתורה.

עוד יש לעיין לגבי מכת בכורות, מי ביצע את המכה? מצד אחד כתוב בתורה (שמות יב:כג) "ועבר ה' לנגף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסה ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף." משמעות הפסוק שהמשחית הוא שהכה את הבכורות. אמנם בנוסח ההגדה של ליל הסדר אמרינן "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, אני ולא מלאך. והכיתי כל בכור בארץ מצרים אני ולא שרת. ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח. אני ה', אני הוא ולא אחר." כלו' שהקב"ה בכבודו ובעצמו הוא שהכה את המצרים במכת בכורות וצ"ע בסתירת הדברים.

המכה האחרונה שבה הכה הקב"ה את המצרים היתה בקריעת ים סוף. הנה כתוב בתורה לגבי קריעת ים סוף (שמות יד:כז – ל) "ויט משה את ידו על הים...וינער ה' את מצרים בתוך הים: וישבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה הבאים אחריהם בים לא נשאר בהם עד אחד: ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים:" והקשה הנצי"ב למה הצריכה התורה להדגיש מיתתם של המצרים, הרי לכאור' פשוט שמתו כיון שננערו בתוך המים?

מצות פדיון הבן

מצות פדיון הבן היא אחת מן המצוות שנבעו מתוך הענין של מכת בכורות, ובגללה מחוייב האב לפדות בן פטר רחם לאחר ל' ימים ללידתו תוך יום ל"א. לא מצינו שום דרשה המלמדת שפדיון הבן צריכה להיעשות ביום ולא בלילה (כמו שמצינו לגבי מילה שצריכה להיעשות ביום השמיני). אבל על פי רוב נוהגים לקיים מצות פדיון הבן ביום הל"א ולא בלילה הקודמת. אבל יש לעיין בזה, דבעלמא קיימא לן דזריזין מקדימין למצוות ואמאי לא נימא כן הכא שכדאי לקיים מצות פדיון הבן בלילה משום זריזין?

הנה דנו הפוסקים באם האב אינו בביתו ביום ל"א ולא ידוע לו אם הבן עדיין חי, אם יפדה בעצמו או אם עדיף שימנה שליח לפדות עבורו במקום הבן. פסק הרמ"א (יורה דעה שה"י) "ואין האב יכול לפדות על ידי שליח וגם אין ב"ד פודין אותו בלא האב." וצ"ע בדעת הרמ"א אמאי אי אפשר לקיים מצות פדיון הבן על ידי שליח?

למה נתיירא פרעה

נעיין תחילה במכת בכורות כדי להבין למה נתיירא פרעה ממנה יותר מבשאר מכות. בילקוט שמעוני שמות - פרק יב - רמז רח כתוב:

ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו. היה פרעה הולך בלילה ומסבב בכל שוק ושוק ואומר היכן הוא משה והיכן הוא דר. והיו בניהם של ישראל משחקים בו ואומרים לו פרעה להיכן אתה הולך והוא אומר להם למשה אני מבקש. והם אומרים כאן הוא דר ומשחקים בו עד שעמד עליו.

שפרעה היה מסבב ברחובות לחפש את משה רבנו, כנראה בבהילות ופחד רב. מה בדיוק עירר את הפחד הזה?

בפסוקים כתוב (שמות יב:לב) שפרעה אמר למשה "וברכתם גם אתי." ונחלקו המפרשים בכוונת פרעה במה שאמר וברכתם גם אתי. כתב הרמב"ן (יב:יב)

וטעם וברכתם גם אותי כאשר תזבחו לה' אלקכם כאשר דברתם, ותתפללו על נפשותיכם שלא יפגע אתכם בדבר או בחרב, תזכירו גם אותי עמכם ואמר רש"י, התפללו עלי שלא אמות שאני בכור ופשוטו שיברכו אותך ואת ממלכתך, כי בכלל ברכת המלך שלום כל המלכות ובמכילתא (כאן), התפללו עלי שתכלה ממני הפורענות, כלומר שלא יענש עוד בעבורם:

כלו' שבקשתו היתה לברכה שלא יענש עוד בעונש אחר, ולא היה קשור כלל למכת בכורות. (בס' נחלת יעקב ביאר שרש"י מיאן בביאור הרמב"ן משום שלא היתה הבטחה מאת הקב"ה שיהיו עוד מכות לאחר יציאת בנ"י וא"כ למה חשש פרעה על מכות נוספות.)

שיטת רש"י

רש"י כאן פ'י "וברכתם גם אותי - התפללו עלי שלא אמות **שאני בכור** (מכילתא). " אבל במכילתא (בא פ'י ג) איתא "וברכתם גם אותי. והתפללו עלי שתכלה מעלי הפורענות" ולא הזכיר מכת בכורות בדוקא אלא פורענות בכלל.

בס' נחלת יעקב דייק מלשון המכילתא שביקש פרעה שיסורו הפורענות "מעלי" ולא מעל העם, וכנר' שנתירא שהמכה שכבר הכה את העם יפגע בו ג"כ. (והק' ע"ז הנחלת יעקב דא"כ למה נתיירא בכלל לאחר גמר המכה, ותי' שנתירא מלמות אח"כ בים סוף.) בילקוט שמעוני (יב:רח) מפורש כפרש"י וז"ל

אמר קומו צאו מתוך עמי אמר לו משה וכי גנבי אנו הקב"ה אמר לנו לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. אמר לו בבקשה ממך קומו צאו. **אמר לו משה למה אתה מטריח הרבה. אמר לו שאני בכור ומתירא אני שמא אמות. אמר לו משה אל תתירא לגדולה מזו אתה מתוקן.**

אמנם צ"ע בדעת רש"י שהרי המכה כבר נגמרה בחצות ומשום מה נתיירא פרעה שעוד ילקה לאחר גמר המכה?

בס' משכיל לדוד (שמות יב:כט) כתב וז"ל

מבכור פרעה אף פרעה וכו'. דבשלמא לעיל גבי ההתראה היינו מפרשים מבכור פרעה מבכור של פרעה דהיינו בנו בכורו אף על גב דאיכא קצת קושיא בפ' דאם כן הישב על כסאו למה לי מכל מקום היינו סובלים דוחק זה כדי לפרש כפשוטו אבל הכא דחזיא דקא"ל פרעה למשה וברכתם גם אותי ש"מ שהיה מתירא על נפשו דהוא גופיה בכור הוה מעתה ניהא לן שלא לסבול דוחק הכפל דלעיל אלא נפרש מבכור פרעה דמיירי בדידיה גופיה ומאי דכתיב בתר הכי היושב על כסאו היינו בנו וכי תימא אם כן הוה ליה למימר והיושב על כסאו בוי"ו ליתא דאם כן הוה משתמע כלהו בחדא מחתא ולא הכי הוה אלא איהו בהכאה לחוד ולא במיתה שגם הוא הוכה כדי שלא יאמר שבכחו ניצול אלא שלא מת בדרך נס כדמסיים בעבור הראתך את כחי בים אבל בנו היה במיתה ככלהו שאר בכורות ועמ"ש לק' על פ' וברכתם גם אותי.

כלו' שפרעה ג"כ הוכה אלא שלא מת כמו שמתו שאר המצרים. ובהמשך כתב "וברכתם וכו' התפללו וכו'. ז"ל המכילתא התפללו עלי שתכלה ממני הפורענות ע"כ וזה מסכים למאי דכתיבנא לעיל שכבר התחילה בו הפורענות והוצרך לומר שיתפללו עליה שתכלה. "כלו' שכיון שכבר הוכה בעצמו הוצרך לבקש על נפשו שלא ימות.

סוף דבר, שלפרש"י וביאור המשכיל לדוד, מה שפרעה נתיירא עד כדי כך ששילח את בני ישראל כדי שלא ימות במכת בכורות. (ולפי הרמב"ן עדיין צ"ע.) אבל קשה לפרש"י, שלכאן כבר נגמר מכת בכורות בחצות ולמה היה לו לירא? (ואפי' למשכיל לדוד שכבר הוכה פרעה, כיון ששאר המצרים מתו והוא לא מת, היה לו להתגאות בכחו הגדול ולמה נתיירא עד אשר שילח את בני ישראל?)

שיטת בעלי התוספות והג"ר חיים ויטל

בפירושו בעלי התוספות (שמות יב:לא) כתבו וז"ל

ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי. ויש במדרש דפרעה שאל היכן משה והיו ישראל משלחים אותו זה לזה. החל לקרוא משה משה ואמר קומו צאו א"ל משה לא גנבים אנחנו לצאת בלילה א"ל פרעה הראני פניך ודבר עמי. א"ל משה הזהרני כבר שלא אראה פניך. א"ל פרעה אתה אמרת ומת כל בכור. ועתה אין בית אשר אין שם מת רחם עלי שלא אמות. א"ל משה אם תרצה להנצל אמור בקול רם כולכם משוחררים. כולכם בני חורין. באותה שעה הרים הקב"ה קולו של פרעה והיה נשמע בכל ארץ מצרים:

כלו' שפרעה נתיירא כיון שהבטחת משה היתה שימות כל בכור, אבל רק הבכורות יהיו בכלל. ועתה ראה פרעה שאין בית אשר אין שם מת, והיה נראה לפרעה שמתו יותר ממה שהובטח ולכן חשש גם לנפשו. [אבל עדיין קשה כדלעיל, אמאי הוצרך פרעה לבקש רחמים על עצמו כיון שכבר נגמרה המכה.]

כעין זה ביתר ביאור כתב בספר עץ הדעת טוב לג"ר חיים ויטל, וז"ל

אמר לילה ירצה כי תחילה נאמר כחצות הלילה ומת כל בכור אך משם ואילך אין מיתה אבל במעשה לא הי' כך אלא ויהי בחצי הלילה האחרונה אז הכה כל בכור א"כ עד אור הבוקר יש המשך זמן מכת בכורות וימת פרעה עצמו והרבה אחרים עמו ולכן ויקם פרעה להיות כי עדיין הוא לילה ובפרט ע"ד ספר הזוהר כי ליל קודם חצות ולילה אחר חצות ולכן ותהי צעקה גדולה במצרים על העתיד איזה מכה ומחמת זה שראו שינוי אחר ג"כ כי תחלה נאמר ומת כל בכור בלבד ועתה ראו כי אין בית אשר אין שם מת א"כ אפשר כי אחר שנתקיים דבר משה בענין מכות בכורות עוד הרבה ה' להרוג את כל מצרים ג"כ כי אין זה מכחיש דבר משה ומת כל בכור בלבד אמנם ומת כל בכור בתחילה כחצות הלילה ואח"כ נמלך בדעתו להרוג את כולם וזהו כי ראו ב' שינויים הנז"ל הא' כי אין בית אשר אין שם מת ועוד כי עדיין הוא לילה ואפשר שימותו כולם ולכן ותחזק מצרים עוד חוזק אחר נוסף למהר לשלחם ולא הספיק להם בשילכו בבוקר רק מהרו לשלחם בעוד לילה לפי שאמרו כולם מתים ולא הספיק מיתת הבכורות, וז"ש ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר וכו' ר"ל קרא ואמר להם הנה לילה נעשה המעשה הזה ולא כחצות דוקא כמו שאמרתם וא"כ קומו מהרו וצאו מתוך עמי ולא תמתנו עוד עד אור הבוקר כי ירא אנכי פן כולנו מתים כנו' ואפשר שאילו לא מתו רק הבכורות הודאים הנודעים להם בלבד וגם שהי' מתים בנקודת חצות ולא אח"כ לא הי' משלח' בראותו כי עברה הצרה כמנהגו בשאר העשר מכות ובזה יתורץ מה שלא אמר ויקרא למשה ולאהרן בלילה כי הכונה היא כי מה שקרא בפיו ואמר להם הוא לילה כלומר לילה הוא ולא חצות כדבריכם ולכן קומו צאו וכו'... וביאר היראה שהיתה בלבו ואמר וברכתם גם אותי כלומר מה שאני מתיירא וממהר לשלחם הוא למעני כי אני בכור כנו"ל ולכן אני ממהר לשלחם כדי וברכתם גם אותי בתפלתכם שלא אמות עם שאני ג"כ בכור כשאר הבכורות ואנצל מגזירת ומת כל בכור וכו'. וז"ש גם כלומר כי גם שאנכי בכור עכ"ו תברכוני.

כל'ו דבמכת בכורות נתוספו ב' דברים יותר על הבטחת ה' שהבכורים ימותו בחצות – (א) שמתו אפילו לאחר חצות (ב) ומתו אפילו אנשים שלא היו בעיניהם כבכורים. כיון שכן רצו המצרים לגרש את בני"י שחששו שהקב"ה הרחיב את הגזירה להרוג את כל המצרים ולא רק את הבכורים. וכן פרעה חשש על הרחבת הגזירה ולכן קם תוך הלילה לשלח את העם. אבל אילו מתו רק הבכורים, לא היה פרעה מגרש את בני"י תוך הלילה ואפשר שהיה שוב חוזר בדעתו שלא לשלחם.

[דרך אגב, יש לעיין אמאי לא חשש הקב"ה בהרחבת הגזירה, או מה שהיה נר' כהרחבת הגזירה, שיאמרו המצרים שמשעה בדאי הוא? בדברי דוד להט"ז (שמות יב:לג ד"ה כלנו מתים) תירץ וי"ל דאין כאן שקר כיון שעכ"פ הבכורים ודאם] אפשר שיש כאן טעות בדפוס וצ"ע – הערת הכותב] אלא שנתוספו עליהם לפי דעתם.]

לפי דברי הגר"ח"ו ובעלי התוס' מובן למה פרעה לא חזר בו כיון שחשש להרחבת הגזירה ושהוא ג"כ יתוסף, אבל לפרש"י עדיין צריך ביאור, שרש"י פי' שכל החשש היה מפני שפרעה עצמו היה בכור ומכיון ששעת מכת בכורות כבר עבר, כבר לא היה לפרעה לחשוש עוד מזה?

מכת בכורות: בלילה או ביום

כדי לתרץ את כל הנ"ל, יש להקדים דלכאור' מצינו סתירה בפסוקים לגבי זמן מכת בכורות. מצד אחד כתוב (שמות יב: כט) "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים," ומוכח דמכת בכורות היתה בחצות הלילה. מצד שני כתוב (במדבר ג:יג) "כי לי כל בכור ביום הכתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה לי יהיו..." ועוד כתיב (במדבר ח:יז) "כי לי כל בכור בבני ישראל באדם ובבהמה ביום הכתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אתם לי." משמעות ב' פסוקים אלו שמכת בכורות היתה ביום.

וכבר עמדו הראשונים בסתירה זו. באבן עזרא (שמות יג: כב) כתב דביום הכותי פי' בליל הכותי. בפ"י בעלי התוס' (שמות יב:כט) כתבו "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור. ובקרא אחריתי כתיב ביום הכותי כל בכור. הא כיצד. י"ל דודאי מכת בכורות בלילה היתה ולגבי הקב"ה הוי יום." [וכבר ביארנו במקום אחר ענין זה, שליל יציאת מצרים היה בגדר יום לכמה ענינים, ואכמ"ל.]

אמנם, יעויין בהקדמה למס' שמחות, דאיתא התם:

ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים וגו' וכתוב (במדבר ח) כי לי כל בכור [וגו'] ביום הכותי כל בכור וגו' (ואתה משיב) א"ר יוחנן אע"פ שהכה אותם מכת מות מחצי הלילה היתה נפשם מפרפרת בהם עד הבוקר משל הדיוט אומר נתת פת לנער הודע את אמו אף הקדוש ברוך הוא אמר אודיע לבני המיתה המשתקת הזאת ששונאיהם היאך מתים בה אלא תשמור נפשם עד הבוקר כדי שיראו בני בשונאיהם.

כל'ו דהכה הקב"ה את הבכורים בחצות הלילה אלא שעמדו בחיים (אפשר שהיו גוססין) עד היום ובו ביום מתו כדי שיראו ישראל בכליית אויביהם. וכן מבואר בילקוט שמעוני (במדבר פרק ח - המשך רמז תשיט)

"ביום הכותי כל בכור ולהלן הוא אומר ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור הא כיצד לקו מכת מיתה מבערב והיו מפרפרים כל הלילה ומתים ביום, ומה טעם שנאמר כלנו מתים, כולנו מתנו אין כתיב כאן אלא כולנו מתים, מייתין ואזלין הכא את אמרת ביום הכותי וכתוב הקדשתי לי כל בכור, אמרו מעתה ביום שמתו בכוריהם של מצרים בו ביום הקדשתי לי כל בכור."

דכיון דאמרו "כולנו מתים" בלשון הווה, ולא אמרו 'כולנו מתנו' בלשון עבר, משמע שהיו מתים והולכים במשך היום ולא כבר מתו בחצות הלילה.

וכן כתבו כמה מן המפרשים עה"ת - פירוש הריב"א (שמות יב:כט) כתב "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור. ופרש"י בהעלותך כתוב ביום הכותי כל בכור אמר ר' יוחנן אע"פ שהכה אותם בחצות הלילה נפשותיהם מתפרפרות כל הלילה עד למחר, ד"א הבכורות הכו בלילה שהוא לילה להם ויום להקב"ה. וכן בחזקוני (שמות יב:יט) כתב "בחצי הלילה וה' הכה כל בכור - ובמקום אחר הוא אומר ביום הכותי כל בכור, א"ר יוחנן אע"פ שהכה אותם בחצי הלילה היתה נפשם מפרקת בתוכם עד הבוקר, כדי שידעו ישראל באיזה מכה מתו שונאיהם."

וכן משמע מתרגום יונתן עה"פ (בראשית יד:טו) ויחלק עליהם לילה "ואתפליג להום ליליא בארחה פלגותא אגחן עם מלכיא ופלגותא אצטינייא למימחי בוכריא במצרים וקם איהו ועבדוי ומחינן ורדפינן מה דאשתאר מנהון עד דאיכר חובא דעתיד למהוי בדן דמציפונא לדרמשק". דמשמע שמכת בכורות היתה מכה ממושכת בחלק השני של הלילה.

ולפי"ז לכאן יש להבין את הקושי שהעלינו לגבי הסתירה בנוסח התפילה. בתפילת שחרית אומרים "ממצרים גאלתנו... כל בכוריהם הרגת" ומשמע שגאולת מצרים היתה קודם להריגת הבכורים. ומטו משמיה דהג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל דביאור הנוסח הוא ע"פ מימרא דרבי יוחנן בהקדמה למסכת שמחות, שמתו הבכורים ביום ולא בלילה, ושיש חילוק בין זמן הכאת הבכורים (שהיה בלילה) וזמן הריגת הבכורים (שהיה ביום). פרעה ציוה למשה שיצאו בלילה לאחר חצות ומשה אמר שיצאו רק ביום. אבל עצם 'הגאולה והפדיון' היתה קודם מיתת הבכורים ביום, וכדיוק לשון התפילה בשחרית, "אמת ממצרים גאלתנו ה' אלוקיננו ומבית עבדים פדינתנו כל בכוריהם הרגת ובכורך ישראל גאלת." בשחרית דוקא מספרים אירועי היום ולכן איירי בהריגת הבכורים שהיה באמת לאחר הגאולה. אבל בתפילת ערבית אומרים "המכה בעברתו... ויוציא את עמו ישראל וכו'" דהכאת הבכורים אכן היתה בלילה קודם היציאה ולכן מזכירין הכאת הבכורים בתפילת הלילה. (ודבר מבהיל כמה מדוייק לשון התפילה אשר תקנו חז"ל, וכמה מרגינתא טבתא איכא למישכח ביה ע"י עיון בלשונות דלא משגיחין בהו!)

וכן בהלל הגדול (תהילים קלו) כתיב:

למכה מצרים בבכוריהם. כי לעולם חסדו.
ויוציא ישראל מתוכם. כי לעולם חסדו.
ויהרג מלכים אדירים. כי לעולם חסדו.

אם נתפוס שאירי הכא במכת בכורות (ולא באירוע אחר, ויש חילוקי דיעות בזה במדרשים ובמפרשים), מדוייק מה שקודמת מכת בכורות, ולא הריגת הבכורים, ליציאת עם ישראל. (ומוכח עוד מהמשך המזמור דאיכא חילוק בין לשון הכאה ללשון הריגה.)

וכן בתהילים (קלה) "שהכה בכורי מצרים. מאדם עד בהמה שלח אותה ומופתים בתוככי מצרים בפרעה ובכל עבדיו." ומשמע שהיו יותר אותות ומופתים אפילו לאחר הכאת הבכורים.

אבל יש להקשות למה העמידו הך מימרא דרבי יוחנן כהקדמה למס' שמחות ומאי שייטיה להתם (וכן הך) בהגדת המוצא שלל רב עמ' רכד בשם ס' נחלת יעקב.)

לבאר דבר זה יש להקדים דבגמ' סנהדרין לט ע"א איתא " אמר ליה ההוא מינא לרבי אבהו אלקיכם כהן הוא דכתיב ויקחו לי תרומה כי קבריה למשה במאי טביל וכי תימא במיא והכתיב מי מדד בשעלו מים אמר ליה בנורא טביל דכתיב כי הנה ה' באש יבא ומי סלקא טבילותא בנורא אמר ליה אדרבה עיקר טבילותא בנורא הוא

דכתיב וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים. "ובתוס' (שם) כתבו "הא לא קשה ליה היאך נטמא דישראל נקראו בנים למקום". כלו' דהוקשה לתוס' דאם הקב"ה נחשב ככהן היאך נטמא למשה, הא אסור לכהן ליטמא למת, ות' דישראל נחשבין כבנים למקום ומותר לכהן ליטמא לז' קרובים. אבל עדיין קשה שהרי הקב"ה הרג את בכורי מצרים בידו החזקה, וא"כ קשה היאך נטמא למצרים שלא נקראו בנים למקום?

וי"ל דאיתא התם בריש מס' שמחות (א:א) "הגוסס הרי הוא כחי לכל דבר לעולם זוקק ליבום ופוטר מן היבום ומאכיל בתרומה ופוסל בתרומה ונוחל ומנחיל פרש ממנו אבר כאבר מן החי בשר כבשר מן החי וזורקין על ידו דם חטאתו ודם אשמו עד שימות". לפי מימרא דרבי יוחנן, הקב"ה לא המית את הבכורים אלא עשאן לגוססים ולא מתו עד הבקר. לפי"ז מובן למה הקב"ה רק הכה את הבכורים ורק שוינהו לגוססים, כיון שלא יטמא על ידי כן, ולכן לא היה בעיה של טומאת כהן במכת בכורות. וזה הקשר בין ההקדמה למס' שמחות להלכה הראשונה, שעל ידי שניהם מובן למה והיאך הקב"ה הכה את הבכורים במצרים, אבל לא מתו עד הבקר. (ועוד יתכן דגמרינן הא דגוסס אינו מטמא מדברי רבי יוחנן גופיה.)

מי הרג את הבכורים

ולפי"ז גם יש לבאר מי הרג את הבכורים. מצד אחד משמע מדברי הפסוק בתורה (שמות יב:כג) שהמשחית הוא שהכה את הבכורים. אבל בנוסח ההגדה של ליל הסדר כתוב שהקב"ה בעצמו הוא שהכה את המצרים במכת בכורות.

בחזקוני (יב:כג) כתב "ומה שאמרו רבותינו ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך היינו שלא ישלח מלאך במקומו אלא הוא בעצמו בכבודו ירד למצרים ועמו מלאכי משחית להשחיתם". וכע"ז בדעת זקנים מבעלי התוספות (יב:כג) "קשה להרב משה דהא בהגדה כתיב ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וי"ל דה"פ אני בכבודי וגם המלאך ולא המלאך לבדו כי לא יתרון כן שיהיה הקב"ה בלא מלאך" כלו' שהקב"ה עבר ביחד עם המשחית להכות את הבכורים בארץ מצרים. אבל א"כ קשה, דאם הקב"ה בעצמו הכה את הבכורים, לאיזה צורך היה שם המשחית?

בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' שמ"ו אות י"ב) הוסיף להקשות למה ציוה הקב"ה ואתם לא תצאו מאיש מפתח ביתו עד בקר, למה לא היו יכולים לצאת מביתם לאחר חצות? בחת"ס (שם) כתב (ע"פ ההקדמה למס' שמחות)

אך חלילה לייחס מיתת הפגרי' האלו להי"ת אך בחצות הכה הי"ת בעצמו והתיש כח מזל טלה בכור המזלות והותשו כל הבכורות ונחלשו ועל ידי זה היה כח למשחית להמיתם במגפ' בשחרית ולעולם על ידי משחית ואלולי התיש הקב"ה כח שלמעלה לא הי' כח למשחית נגד שר רהב של מצרים ואמנם כיון שניתן רשות למשחית הוצרכו ישראל להסתתר והקב"ה הוצרך לשומרם לבלתי תת המשחית והא"ש דתלה קדושו' בכורי ישראל ביום הכייתו ולא בלילה משום דמה שניצולו ישראל בחצי הלילה בהתשת כח שלמעלה אין כאן חדוש ושום פדות וכי מה להם לישראל בשר ומזל של מצרים ומעולם בטובתו לא טוב להם וברעתו לא רע להם אך ביום הכותי על ידי משחית ולא נתן המשחית לבוא אל בתי ישראל וניצולו אז נקנו לו יתב' בכורי ישראל ונקוה כימי צאתינו ממצרים יראנו נפלאות...

כלו' הקב"ה בעצמו התיש כחם של המצרים בחצות ונתן רשות למשחית להמיתם ביום. וכיון שניתן רשות למשחית להמית הוצרכו ישראל להסתתר שלא יומתו גם הם ע"י המשחית. (לפי דברי החת"ס אלו גם יש להבין שהקב"ה לא נטמא בהריגת הבכורים, שהרי המשחית הוא שהרגם.) ולפי החת"ס, בצירוף לדברי רבי יוחנן בהקדמה למס' שמחות, מובן אמאי הקב"ה וגם המשחית ביצעו את מכת בכורות שניהם יחד.

[ועוד, יוצא מזה דלדברי החת"ס קדושת בכור יהא תלוי ביום הכות ה' את המצרים, שמתו ביום ולא בלילה. ועיין עוד לקמן.]

בכל אלהי מצרים אעשה שפטים

לפי כל הנ"ל יש לבאר ענין נוסף, דהיינו מתי עשה ה' שפטים באלהי מצרים כמו שאמר למשה שיעשה (יב:יב)?

ברמב"ן (שם) כתב "וכן בשעת מעשה כתוב (להלן פסוק כט) וה' הכה כל בכור אדם וכל בכור בהמה, ולא הזכיר השפטים באלהיהם, כי למיתת הבכורות חרדו, שנאמר (שם פסוק ל) ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים, והשפטים באלהיהם לא נודעו עד הבקר שהלכו לבית תועבותם." כלו' שהשפטים באלהי מצרים נעשו בלילה אלא שלא נודעו עד הבקר. וכן משמע מנוסח ההגדה "אלו הוציאנו ממצרים, ולא עשה בהם שפטים דינו. אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה באלהיהם דינו. אלו עשה באלהיהם, ולא הרג את בכוריהם דינו." דמשמע שהשפטים באלהיהם נעשו קודם הריגת הבכורים.

אבל בפ' הגר"א אדרת אליהו על חבקוק (ג:ה) כתב "מכת בכורים היתה בלילה. ואח"כ ביום באלהיהם עשה ה' שפטים." אבל צ"ע לדברי הגר"א שהרי משמעות נוסח ההגדה שהשפטים באלוהיהם נעשו קודם מכת בכורות. ובר מן דין, לכאול' נוסח ההגדה סותר לשון הפסוקים דכתיב (יב:יב) "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזו והכיתי כל בכור בארץ מצרים ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" שהשפטים באלוהיהם היו לאחר למכת בכורות.

והנר' לומר ע"פ כל הנ"ל שיתכן שהשפטים אכן נעשו ביום קודם הריגת הבכורים וכמשמעות ההגדה, אבל לאחר הכאת הבכורים שהיתה בלילה וכלשון הפסוק וא"ש דברי הגר"א ונוסח ההגדה.

ולפי"ז יש לבאר הא דקס"ד בגמ' שבת פז ע"ב דמכת בכורות היתה ביום לאחר יציאת מצרים, דכיון דהריגת הבכורים היתה לאחר היציאה, קס"ד דכוונת הברייתא למיתתם שהיתה ביום לאחר יציאתם, אלא מתרצינן דאירינן בהכאתם שהיתה בלילה קודם יציאתם.

ולפי"ז ג"כ יש להבין למה פרעה חשש שמא ימות לאחר חצות עד אשר שילח את בני"י מארצו וגם לא חזר בדעתו מלשלחם לאחר חצות. שהרי כל הבכורים הוכו בחצות אבל עדיין לא מתו, ולכן חשש פרעה שהוא ג"כ ימות במשך היום עם שאר המצרים. (וגם עולה יפה מש"כ במשכיל לדוד שפרעה בעצמו הוכה בחצות אלא שלא מת, ולכן חשש על חייו שמא ימות כיון שכבר הוכה.) ולכן שילח פרעה את בני"י קודם מיתת הבכורים, באמצע המכה בעצם. ופרעה רק חזר בו לאחר המכה, וכדרכו בשאר המכות.

ים סוף

וכן מצינו מכה של מיתה ממושכת בשני שלבים בקריעת ים סוף. כתיב "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים." ופירש הנצי"ב (העמק דבר שם) "אין לפרש שראו שכבר מתו, דא"כ כל הכתוב למותר, וממילא מובן דאחר שנטבעו מתו, וגם מאי נ"מ במה שראו, אלא פי' מת, שהולכים למיתה, וראו שמפרפרים בכמה מיני מיתות." [נוסח אחר: אבל היו עוד מפרפרים בחיים] וכך מבואר במכילתא מת מיתות משונות מיתות חמורות זו מזו. ומש"ה כתיב ישראל ולא בני ישראל, אלא משום שהמה הגדולים שבישראל התבוננו על ההשגחה מי מת בזה האופן ומי מת בזה האופן."

כלו' כדי שבנ"י יראו ויבינו את עוצם השגחת הקב"ה, הכה הקב"ה את המצרים והיו נוטין למות ורק מתו לאחר זמן.

בפנים יפות ג"כ הביא מהמכילתא שעוד לא מתו המצרים על שפת הים. וביאר הפנים יפות דבנ"י לקחו את הביזה כתשלום שעוד לא פרעם המצרים. אבל כיון דקיי"ל דגוי יורש את אביו דבר תורה, ומטלטלי דיתמי לא

משנתעבדי, אילו מתו המצרים לא היה ביכולת בני לתבוע את חובתם מהיורשים. אבל בעל חוב שתפס בחיי האב אין מפקיעין מידו, ולכן עוד לא מתו המצרים כדי שיוכלו בני לתבוע מהם את החוב.

לפי הפנים יפות היה טעם הלכתי בזה שלא מתו המצרים מיד על הים. אבל לפי הנצי"ב הטעם היה כדי שיראו בני בענשן של שונאיהם. מכל מקום כוונת הפסוק שראו את מצרים "מת על שפת הים" אינו למיתה ממש, אלא שהיו מפרפרין בחיים ונוטים למות, וכעין דברי רבי יוחנן בהק' למס' שמחות, שגם על הים היתה מכה של מיתה ממושכת בשני שלבים.

פדיון הבן ביום או בלילה

וכן יש לבאר אמאי נוהגין לקיים מצות פדיון הבן ביום ולא מקדימין ללילה משום זריזין מקדימין. דהנה ביו"ד (שה:יא) איתא "אין הבכור ראוי לפדיון עד שיעברו עליו שלשים יום ואחר שלשים יום יפדנו מיד שלא ישהה המצוה ואם חל יום ל"א להיות בשבת אין פודין אותו בשבת אלא ימתין עד יום א'". וכתב הש"ך "נראה דפודין נמי בלילה...מיהו נוהגין לפדות ביום". אבל בבאור הגר"א כתב "כמו במילה". וכנר' דכוונת הגר"א דחייבין לפדות ביום כמו במילה.

בשו"ת מהרי" אסאד (יו"ד סי' רס"ב) הביא דברי הגר"א וחלק עליו, דלא מצינו בשום מקום שפדיון הבן צריך להתקיים ביום, ולכן עדיף לפדות בלילה דחביבה מצוה בשעתה. אבל הוסיף דאיכא פרסומי ניסא בפדיון הבן כי הציל הקב"ה את בכורי ישראל, ואפשר דאיכא יותר פרסום ביום, אבל עדיין עדיף בלילה.

בסידור היעב"ץ (פ'ג ג' אות ה') כתב דבציור הנ"ל שחל יום ל"א בשבת שעדיף לפדות במוצ"ש מיד כיון דמכת בכורות היתה בלילה ולכן עדיף לפדות בלילה. אבל בשו"ת מהרש"ם (ח"ב סי' מ"ג) חלק עליו, ע"פ דברי רבי יוחנן בהקדמה למס' שמחות דלא מתו עד היום דלמחרת. וכיון שכתב הלבוש (עט"ז או"ח סי' רי"ט) דאין מברכין על הטובה עד שנגמר במילואו, הכא נמי גמר הטובה היתה ביום, שמתו המצרים ביום, ולכן ראוי לפדות דוקא ביום. [ויעיין לעיל שהבאנו דברי החת"ס ביו"ד סי' שמ"ו דקדושת הבכורות במצרים חלה רק ביום.]

יוצא מזה שהטעם שנהגו לפדות דוקא ביום קשור לזמן של מכת בכורות, כלו' מיתת בכורי מצרים. לפי דברי רבי יוחנן בהק' למס' שמחות, מובן למה נהגו להמתין לפדות עד יום ל"א אף דבעלמא אמרינן דזריזין מקדימין למצוות.

[ולגבי עצם הנחתם דפדיון הבן תלוי במכת בכורות, אם נתפוס דאין שייכות בין מצות פדיון הבן למכת בכורות, מובן מה שהביא החינוך את מצות פדיון הבן בפר' קרח ולא בפר' בא. ועוד דבנוסח "לשם יחוד" דפדיון הבן דאין מזכירין מכת בכורות כלל. אבל בחינוך (פר' בא מצוה ו') כתב דמשרשי המצוה דקדושת בכורות לזכור הנס הגדול שעשה לנו ה' בבכורי מצרים שהרגם והצילנו מידם.]

פדיון הבן ע"י שליח

ולפי כל זה גם יש לבאר הא דאין עושין פדיון הבן ע"י שליח. לפי מש"כ החת"ס ביו"ד סי' שמ"ו שהקב"ה הכה את הבכורות והמשחית הוא שהרגם, היה אפשר לומר דשפיר יש לפדות ע"י שליח כיון שהמשחית הוא שהרגם. וע"ע בשו"ת חת"ס יו"ד סו"ס רצ"ג שכתב וז"ל

והכא בפדיון הבן נראה לי גם כן אין רגילין לעשות שליח משום דכתיב ועברתי בארץ מצרים אני ולא השליח ע"כ זריזין לעשות בעצמו ולא על ידי שליח זכר לנס אף על גב דמשום כן אין לנו לאסור לעשות על ידי שליח מכל מקום אין רגילין לעשות שליח...

החת"ס הסביר שכיון שמכת בכורות נעשתה ע"י ה' ולא ע"י מלאך ולא ע"י שרף ולא ע"י שליח (וכן הדגיש הפסוק), לכן ראוי שהאב בעצמו יפדה את בנו ולא ע"י שליח. אבל מבואר דדעת החת"ס הוא דמעיקר הדין באמת אפשר לפדות ע"י השליח, ואפשר שהוא משום שהריגת הבכורים נעשה ע"י המשחית, וכדביאר בס"י שמ"ו.

סיכום

ראינו שכמה דיונים להלכה, כגון פדיון הבן בלילה ופדיון הבן ע"י שליח, בנוסף לכמה דיוקים בנוסח התפילה, וכמה קשיים באירועי הלילה של מכת בכורות והנהגותיו של פרעה באותה שעה – כולם מובנים ומוסברים ע"פ דברי רבי יוחנן בהקדמה למס' שמחות שהוכו הבכורים בחצות הלילה אבל לא מתו עד למחרת.

בדברי אליהו (פר' וארא) מובא בשם הגר"א ש'בראשית' ראשי תיבות בן ראשון אחר שלשים יום תפדה. וצ"ע בכוונת הדברים. והנר' לומר דבחי' הרי"ם כתב שעשר המכות הם כנגד עשרה מאמרות דמעשה בראשית בהיפוך הסדר, ולכן מכת בכורות היא כנגד בראשית. פדיון הבן כמובן קשור למכת בכורות, ואפשר דמשום הכי כתב הגר"א שפדיון הבן מרומז בבראשית. דרשו חז"ל שבראשית ברא אלקים - בשביל התורה שנקרא ראשית, בשביל ישראל שנקראו ראשית - שכל תכלית הבריאה היה עבור ישראל כדי שישמרו את התורה. במכת בכורות, כשהוצרך פרעה לשלחנו ויצאנו ממצרים כדי לקבל את התורה, כל המכה, וכן כל הבריאה בכללות, היתה כדי לאפשר את הדרך לקבלת התורה שהיא תכלית בריאת העולם. ברוך המקום ברוך הוא ברוך שנתן תורה לעם ישראל.